

1. Barometrul de Opinie Publică. Republica Moldova. 2008, octombrie.
2. Blaga Lucian. Trilogia culturii. Criza metaforei și sensul culturii. București, 1999.
3. Blažko B.A. Molodež' Moldovy: osobennosti socializacii v sovremennom obščestve. Kișinev, 2003.
4. Ciocanu-Cotorobai Maria. Valori și nonvalori în procesul de integrare europeană. În: Integrarea europeană: filosofie, politică, cultură./ coord. Vasile Țapoc și Ala Roșca. Chișinău, 2005.
5. Ciocanu Maria. Valorile politice ale tineretului contemporan. În: coord. Victor Moraru. Politica și comunicarea în tranziție. Chișinău, 2006.
6. Cornuțiu Gavriil. Spirala – contribuție la analiza unor factori psihologici care fundamentează comportamentul social. Oradea, 1995.
7. Iluț Petru. Structurile axiologice din perspectiva psiho-socială, București, 1995.
8. Politica și comunicarea în tranziție / Coord. Victor Moraru. Chișinău, 2006.
9. Rădulescu Sorin. Valoarea din punct de vedere sociologic. În: Academica 2004. nr.31
10. Silistraru Nicolae. Valori ale educației moderne. Chișinău, 2006.
11. Schopenhauer. Viața, amorul, moartea. Trad. Constantin Petreanu. București [s.n.]
12. Timuș Andrei. Interesele, binele omului – problema-cheie a reformelor: sinteze sociologice. Chișinău, 2006.
13. Tineretul republicii în perioada de tranziție la economia de piață: probleme și soluții. Chișinău, 1993.
15. Vianu Tudor. Introducere în teoria valorilor. București, 1997.
16. Women's status in the Republic of Moldova. Chișinău, 1999.

Etici ale drepturilor

Antoci Arina,

Doctor în filosofie, conf. univ. UASM

1. Modernitatea și construcția eticii drepturilor:

Problema drepturilor are o largă tradiție modernă începând cu secolul al XVII-lea, prin operele lui Grotius, Puffendorf, Locke și continuând cu dezvoltările secolului XVIII, aflându-se în secolul al XIX-lea la concurență cu utilitarismul și marxismul. Tradiția moralei drepturilor se leagă de cea a **legii naturale** și are rădăcini în filosofia antică (mai ales de cea stoică), în ideea că

dincolo de aspectele convenționale ale moralei, există repere naturale. La acestea avem acces prin propria conștiință, prin intuiție. Tradiția teologică creștină tratează această problemă în sensul respectului pentru persoană și

conștiința individuală și a discuției asupra caracterului divin-uman al legilor (o parte din norme au origine divină, o parte sunt rezultatul **convențiilor** omenești).

Există momente și autori care au avut rol substanțial în constituirea eticii drepturilor. John Locke în lucrarea sa *Două tratate despre guvernare*, 1690 consideră că drepturile inalienabile sunt: **libertatea și proprietatea**. Această idee a fost preluată în **Declarația de Independență** a SUA în 1776, incluzând și dreptul de a-ți urmări **fericirea**. În ambele cazuri este considerat moral legitim ca oamenii să aibă interese și să și le urmărească. În gândirea lui J. Locke, egalitatea dintre oameni este fundamentată pe ideea de *tabula rasa*, oricare dintre noi născându-se fără nici o cunoaștere prealabilă, fără nici o intuiție care să preceadă experiența. *Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului*, adoptată în Franța în 1789 accentuează pe dreptul la: **libertate, proprietate, securitate, rezistență la oprimare**.

O contribuție importantă în dezvoltarea teoriei drepturilor în general, a avut-o Tom Paine, care, în 1791, publică lucrarea *The Rights of Man*. Deoarece majoritatea autorilor care pledau pentru universalitatea drepturilor excludeau accesul femeilor la ceea ce ei numeau "universalitatea cetățeniei", Mary Wolstonecraft publică în 1792 *A Vindication of the Rights of Women*, argumentând că rațiunea, care stă la baza drepturilor universale, constituind temeiul acordării lor, nu este monopol de sex. Acestor lucrări și actelor normative fundamentale mai sus pomenite li se adaugă numeroase convenții contemporane. Actualmente, drepturile sunt în centrul dezbaterii moral-politice (mai ales când e vorba despre violarea lor), fie în spațiul public (tortură, terorism, sărăcie, mediu), fie în cel privat (avort, eutanasiere, orientare sexuală) (vezi Brenda Almond, 1996, p. 259-260).

2. Justificări și clasificări ale drepturilor

În mare, **drepturile sunt protectiv-negative**: relevă cât să nu te interferezi (să nu te amesteci în problemele altor persoane) și **protectiv pozitive** cum ar fi la educație, sănătate, protecție socială. Drepturile sunt tratate în abordările adverse ca noțiune suspectă. Dar această soartă o au toate formele de instituire. Kant, de exemplu, folosește formularea: *acum eu spun: umanitatea din persoana ta e sfântă!* Justificarea drepturilor nu se găsește decât controversabil și speculativ în "legea naturală". Ele se justifică preponderent moral, ce drepturi ar trebui să avem și să exercităm. Ele stau în morală alături de: datorie, obligație, corectitudine, în formularea "trebuie să" sau "nu este moral permis să". **Justificarea lor e esențial etică**. Unele dintre ele nu pot să fie niciodată convertite în legi, de exemplu, dreptul la recunoștință, dreptul la proprie opțiune. Există: drepturi universale care sunt considerate morale și aspiră să fie legale; drepturi legale specifice; drepturi morale specifice (de exemplu: dreptul la ajutor, la protecție, asistență). Problemele centrale care apar în discutarea teoriilor asupra drepturilor sunt următoarele:

- a) Ce și cine poate să fie subiect al drepturilor?
- b) Ce fel de lucruri pot să fie drepturi?
- c) Cum justificăm drepturile? Se autojustifică?
- d) Sunt drepturile inalienabile?
- e) Există drepturi absolute?

Drepturile sunt nume abstracte pentru relațiile dintre oameni, inclusiv dintre oameni și alte făpturi. Ronald Dworkin (1978), le interpretează ca tip special de fapte: fapte morale. Libertarienii le interpretează drept limitări ale acțiunilor guvernării (Robert Nozick, *Anarhie, stat și utopie*). Ele sunt **active** și **pasive** (să faci și să te abții să faci), sunt formulate ca: **cerințe, datorii, puteri, libertăți, imunități**.

1. **Cerințe**: dreptul de a împrumuta e asociat cu datoria de a restitui împrumutul.

2. **Puteri**: dreptul de a împărți proprietatea este asociat cu puterea de a afecta drepturile altora.

3. **Libertăți**: ai dreptul să depui mărturie contra cuiva, dar nu ești obligat să o faci contra propriei ființe.

4. **Imunități**: dreptul de afiliere la sindicat este și interdicția (față de angajator) de a fi oprit să o faci (vezi B. Almond, 1996, 260-264).

Cum se poate justifica un drept?

Cele mai frecvente justificări ale drepturilor în perioada actuală sunt construite pe baza teoriei **contractului social**, (inclusiv varianta rawlsiană a contractualismului) sau prin teoria **utilitaristă** (Mill, Hare), considerându-se că libertatea și dreptatea contribuie la fericirea umană și că, în practică, societățile care garantează și protejează exercitarea acestor drepturi sunt medii mult mai propice creșterii bunăstării și fericirii individuale.

În afara exercitării drepturilor sau în condițiile în care aceste drepturi sunt violate, **oamenii nu pot acționa ca ființe morale, autonome**. Drepturile sunt esențiale pentru orice discurs etic și pentru construirea oricărui cod etic democratic. Ele se autojustifică. În afara drepturilor persoanelor, drepturile pot să fie extinse la mediu (în virtutea perspectivelor ecologiste asupra moralei), precum și la generațiile următoare.

3. Cine poate să aibă drepturi?

Dacă un drept este luat ca **putere**, atunci se adresează celor cu capacitatea de a alege. Dacă este **permisie** (interzicerea amestecului), e valabil pentru orice ființă poate beneficia de el. Pe ce criterii acceptăm că cineva poate să aibă un drept? Cât de mare este sfera celor care pot să beneficieze de drepturi? Există poziții diferite în legătură cu temeiul pentru care există un drept, criteriile după care un drept este acceptat sau respins. De exemplu:

- **Capacitatea de a suferi** este un temei pentru ca orice făptură vie, dotată cu sensibilitate să poată avea un drept. Prin acest criteriu, putem include animalele, în subiecți ai drepturilor, dar îi excludem pe cei în comă ireversibilă)

- **Capacitatea de a avea interese** (mai precis, capacitatea de a avea nevoi). După acest criteriu, subiecți ai drepturilor sunt și embrioanele, feții, plantele, animalele. Acceptarea intereselor ca temei al faptului de a fi subiect al drepturilor include și generațiile următoare.

- **Capacitatea de a alege** o dețin oamenii și în mod limitat, animalele superioare.

- **Faptul de a fi persoană** este temeiul cel mai frecvent acceptat. Pe el se bazează și documentele amintite la începutul temei noastre. Dar conceptul de persoană este la rândul lui, greu de definit foarte clar. Este fătul o persoană? Dar cineva aflat în comă ireversibilă? Dar cineva care suferă de demență senilă?

Pentru ca să conturăm diferite categorii de drepturi avem nevoie de criterii raționale (mai

ales când aplicăm principiile eticii raționaliste moderne, de tipul kantianismului sau a contractualismului). Dar, pentru situația în care aceste drepturi se extind dincolo de ființele capabile de **deliberare rațională**, include și alte categorii de făpturi, avem nevoie și de **criterii empatic**e de formulare a lor, respectiv de a înțelege alte ființe prin intermediul experiențelor comune împărtășite (vezi M. Miroiu, 1996, Empatia și morala dreptății). Atunci când drepturile sunt stabilite la nivelul unei profesii, subiecții drepturilor pot să fie de exemplu: profesioniștii, clienții, acționarii, proprietarii, beneficiarii.

4. Sunt drepturile inalienabile și absolute?

Există un consens redus în legătură cu caracterul **inalienabil** al drepturilor. Cele mai discutate în sensul inalienabilității sunt libertatea și viața, dar în ambele privințe, sensul exercitării lor ca drepturi inalienabile este redus. De exemplu, este general acceptat faptul că nimeni nu are dreptul să se vândă ca sclav și nimeni nu are dreptul să vândă altă persoană. În privința vieții, consensul nu este la fel de mare. Sinuciderea este interzisă în cele mai multe coduri legale și morale, dar actul, de exemplu, se discută tot mai mult dreptul la eutanasiu (admis în anumite etici în baza faptului că nu viața în sine are valoare, ci cea viață în care persoana mai poate avea cel puțin minime satisfacții).

În privința caracterului **absolut** al drepturilor, abordările sunt la fel de relative și consensul asupra unora dintre ele, socotite cruciale, greu de atins. Drepturile sunt uneori conflictuale între ele. De exemplu, dreptul la liberă exprimare se ciocnește uneori de respectul pentru convingerile religioase sau de dreptul la o bună imagine (cazul pornografiei care întărește imaginea femeilor ca obiecte sexuale). Nici cazul altor drepturi, inclusiv a celor socotite fundamentale, libertatea și viața, nu este atât de simplu, nu poate fi tranșat ca în toate cazurile sunt absolute, pentru că ele sunt relative la ale altora. Se acceptă de fapt ca

absolut un singur drept, cel de a nu fi torturat (vezi B. Almond, 1996, pp. 264-266).

5. Pro și contra drepturilor

Ideea de drepturi e coerentă cu supoziția că ceea ce avem în comun (nevoi, capacități) e mai important decât ceea ce ne face diferiți. Modernitatea a construit cadrul normativ al drepturilor în jurul ideii că orice ființă rațională este scop în sine, poate alege pentru ea însăși și își poate urma interesele. Aceste aspecte aparțin umanității comune. Practica acordării și exercitării drepturilor a demonstrat că supoziția universalității a operat adesea discriminatoriu pentru anumite categorii, în funcție de sex, rasă, etnie, religie, uneori și de avere; cea mai vizibilă limită a fost atinsă de drepturile politice, mai ales de dreptul la vot, dar și de acces liber la funcții de putere publică. Din acest motiv, pe lângă drepturile universale, pot opera și **drepturi specifice** pentru: femei, minorități etnice sau rasiale, copii, persoane cu handicap. Rolul drepturilor specifice este acela de a corecta discriminările derivate din diferențe și din nedreptate istorică, sau de a proteja categoriile care au real nevoie de tratamente speciale (copiii, persoanele cu dizabilități). Adepții **deontologiști** ai drepturilor le acceptă de obicei ca **naturale** și derivate din asemănări naturale.

Utilitariștii nu acceptă drepturile ca naturale, ci ca **aranjamente sociale**, convenții acceptate ca pași esențiali în dezvoltarea umanității. Dacă, de exemplu, justificarea drepturilor ca

"naturale" este mai utilă în acceptarea și exercitarea drepturilor, utilitariștii sunt de acord să accepte și explicațiile "naturaliste" ale deontologiștilor. Important asigurarea exercitării lor să mărească șansele oricărei persoane la fericire. Acceptarea drepturilor omului ca aspect esențial al dezvoltării morale, politice și al prosperității personale și comunitare nu reprezintă un consens general între teoreticieni. **Marxiștii** de exemplu, le atacă din perspectivă relativistă și a progresului social. Insistă mai degrabă pe cele pozitive (dreptul la muncă, la concediu de odihnă plătit) și operează cu alte categorii de drepturi universale, după principiul dependenței drepturilor de dezvoltarea relațiilor de producție și abolirea proprietății private (lichidarea exploatarii și a inegalității economice dintre oameni).

Drepturile pun probleme dificile nu numai stângii politice, dar și conservatorilor (dreptei conservatoare) pe motiv că subminează tradiția și obiceiurile (vezi de exemplu Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France, 1790*). Pe această bază, cea a încălcării tradiției și a specificului unei comunități particulare, le resping islamicii și ortodocșii fundamentalști. Universalizarea drepturilor în formele consacrate în abordarea occidentală este văzută drept imperialism cultural occidental, ca un produs al gândirii al individualiste și cosmopolite, opus caracterului organic al societății, "parașutat" în comunități care au altfel de valori și tradiții (vezi

B. Almond, 1996, pp. 266-268).

Individualismul liberal care a fost generatorul eticii drepturilor și este susținătorul actual cel mai consecvent este atacat de către ideologiile de stânga, de către cele de dreapta și chiar din interior, de exemplu, în virtutea multiculturalismului și dreptului la diferență). Obiecția frecventă împotriva unui astfel de cadru normativ centrat pe drepturile persoanei este aceea că accentuează egoismul și lipsa de responsabilitate față de alții. Cu alte cuvinte, că individualismul promovat de liberalism este ne-etic. Dar o astfel de obiecție nu se poate susține.

Este greșit să considerăm că individualismul liberal centrat pe drepturi este incompatibil cu responsabilitatea odată ce fiecare drept pe care îl are o persoană este limitat de același drept pentru altă persoană. Libertatea oricui are o singură limită: libertatea altei persoane. Problema cea mai importantă, cel puțin în perspectivă utilitaristă și în cea a eticii virtuții o reprezintă contribuția extinderii și exercitării drepturilor la **dezvoltarea omenească**. În regimul comunist drepturile fundamentale erau cele la viață, muncă și pace. În același timp, exista pedeapsa cu moartea, nu se raportau nașcuții vii decât după o săptămână pentru ca, în cazul în care aceștia mureau, să fie trecuți la avorturi, nu la decese. Grija era îndreptată spre ființele nenăscute. Dreptul la muncă avea cel puțin două aspecte corelate: obligația de a munci și închisoarea pentru parazitism, legarea de un loc de muncă prin repartitie și dispariția relației salariu-merit. Dreptul la pace era exercitat propagandistic și implica "războiul întregului popor". Drepturile la libertate, proprietate și căutarea fericirii erau incompatibile cu un astfel de regim, precum și cu codul moral specific acestuia (un cod moral colectivist *Codul eticii și echității socialiste, al muncii și vieții comuniștilor*) în care construcția comunismului era scop în sine iar indivizii, mijloace pentru atingerea lui. Un astfel de cod exprima în același timp, dispariția distincției între morala publică și cea privată, între morala privată și cea profesională. "Munca și viața", implicate în titlu, anulau posibilitatea alegerii între moduri de viață alternative, ca și posibilitatea creării autonome a codurilor particulare pentru diverse profesii. Un cod universalizant încălca un principiu generic al oricărei etici profesionale, pe cel al autonomiei.

Interacțiunea dintre religie și economie

Galina Țurcan, conf. univ.

Interimar, dr., ASEM

Religion and economics are two interrelated areas of culture. The relationship between religion and economic activity of man has existed since ancient times. Religion has had and has an active influence on the behavior of believers in the economy and production, the attitude toward work. This is evidenced by the experience of all world religions. Best of all the influence of